
EEN ONBEKEND WERK VAN ADAM VAN VIANEN

Het Centraal Museum heeft in de loop der jaren het Utrechtse zilver met toewijding regelmatig opgepoetst. Hier moge nog eens worden herinnerd aan de tentoonstellingen *Werken van den Utrechtschen zilversmid Adam van Vianen* (1937), *Utrechts Zilver* (1952) en *Zilver* (1972), en aan de publikatie van *Merken der Utrechtse edelsmeden 1598-1740* (1970). De eigen collectie werd in 1975 uitgebreid door de spectaculaire aankoop van twee verguld zilveren drinkschalen van Adam van Vianen (1568/69-1627).

Dank zij samenvattende studies van Teréz Gerszi¹⁾ en J. R. ter Molen²⁾ is het Centraal Museum thans, in de winter van 1984/85, in de gelegenheid een belangrijke overzichtstentoonstelling te presenteren: *Zeldzaam Zilver uit de Gouden Eeuw. De Utrechtse edelsmeden Van Vianen*.³⁾ De tentoonstelling steunt vooral op het proefschrift van J. R. ter Molen. In het eerste deel van deze studie worden leven en werken van de diverse leden van de familie Van Vianen behandeld; het tweede deel bestaat geheel uit een oeuvre-catalogus van de belangrijkste edelsmeden die dit geslacht heeft voortgebracht: Adam, Paulus, Ernst Jansz., Christiaan, en John Cooqs (echtgenoot van een kleindochter van Adam van Vianen). De oeuvre-catalogus, die 848 nummers omvat, is met grote precisie en speurzin samengesteld. Naast de bewaard gebleven voorwerpen en tekeningen (zowel die van onbetwiste als van dubieuze of definitief verworpen authenticiteit) registreert de catalogus ook verloren gegaan of onvindbaar werk, waarvan het bestaan kan worden aangetoond, meestal met behulp van boedelinventarissen en veilingcatalogi. In enkele gevallen zijn gedichten op (in de loop der eeuwen verdwenen) voorwerpen ons enige houvast. Zo schreef Pieter Cornelisz. Hooft (1581-1647) een kwatrijn „Op een drink-scheepjen“ van Adam van Vianen⁴⁾, en „Op een zilveren drinkbeker, Verbeeldende een Paert“ van dezelfde zilversmid dichtte Pieter Verhoek (1633-1702) een 14-regelig vers.⁵⁾ Verder ontmoeten we Adam van Vianen nog in een gedicht van Balthasar Gerbier (1592-1667)⁶⁾, die werk van de zilversmid in zijn bezit had⁷⁾, en in de gedichten van Jan Vos (1615/20?-1667), die een geslaagd grafgedicht voor Adam van Vianen vervaardigde.⁸⁾ Paulus van Vianen (ca. 1570-1613) wordt ruim vijftig jaar na zijn dood in twee gedichten door Joost van den Vondel (1587-1679) herdacht: „De dryfkunst van Paulus van Viane“ en „Op zyne afbeeldinge, Door Joannes Lutma den Jonge geschildert“.⁹⁾ Het tweede gedicht bevat een passage (vss. 4-11) die mogelijk betrekking heeft op een zilveren altaarstuk, in opdracht van keizer Rudolf II te Praag vervaardigd.

We kunnen dus vaststellen dat het werk van Adam en Paulus van Vianen zowel door belangrijke dichters (Hooft, Vondel en Vos) als door *poetae minores* (Gerbier en Verhoek) is bezongen. Aan deze reeks, met name die van de *poetae minores*, zou ik hier graag een naam willen toevoegen: Aernout van Buchell (Arnoldus Buchelius, 1565-1641). De bekende Utrechtse polyhistor komen we weliswaar verschillende keren in het werk van Ter Molen tegen¹⁰⁾, maar de bron waarop ik hier de aandacht zou willen vestigen is hem onbekend gebleven.

Het betreft een bundel jeugdverzen van Buchelius, die bewaard wordt op de handschriftenafdeling van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek.¹¹⁾ Op fol. 82r van dit handschrift lezen we het volgende epigram:

Ad schyphum Ad. Viane

Dit uoerschoon stuck wercks, dat Mentors cunst
beschaemt,
Maeckt, Adam, uwen naem de werelt door
bafaemt.

Uit het opschrift blijkt dat het epigram gedicht is op een werk van Adam van Vianen, vermoedelijk een drinkschaal (*tazza*).¹²⁾ Het distichon, bestaande uit twee alexandrijnen, bezingt alleen de lof van Adam van Vianen, die met zijn werk zelfs de kunst van Mentor¹³⁾ uit de Oudheid overtreft, - een enigszins clichématig compliment -, maar bevat geen nadere gegevens over het betrokken kunstvoorwerp zelf. Graag zouden we nu juist iets willen vernemen over de voorstelling op de schaal.

Het toeval wil dat vijf bladen verder, op fol. 87r de twee alexandrijnen in Latijnse vertaling (als elegisch distichon, bestaande uit een hexameter en een pentameter) nog eens opduiken, met een nieuw opschrift. Bovendien laat Buchelius nu twee verzen (jambische trimeters) vooraf gaan, waarin blijkbaar het onderwerp van de voorstelling wordt beschreven. Hier volgt Buchelius' uitgebreidere, Latijnse versie van het epigram:

lucundioris exhibent vitae typum
Primi parentes orbis incolae noui.

*Ad tabulam ad archetypi argentei Adami Viane
schyphum factam*

Hoc opus eximium clari quod Mentoris artem
Vincit, te aeternum viuere, Adame, facit.

Met gebruikmaking van Buchelius' reeds geciteerde Nederlandse versie zou men dit als volgt kunnen weergeven:

De eerste ouders, bewoners van de wereld als
nieuw geschapen oord,
Vertonen hier nog een levenswijze van een
aangenamer soort.

Op het schilderij vervaardigd naar de schaal van het
zilveren archetype van Adam van Vianen

Dit ouerschoon stuck wercks, dat Mentors cunst
beschaemt,
Maeckt, Adam, uwen naem de werelt door
befaempt.

Uit de inleidende verzen blijkt dat de voorstelling op de schaal van de tazza Adam en Eva weergaf in het Paradijs, nog voor de zondeval. Bovendien kunnen we uit het nieuwe opschrift boven het epigram opmaken, dat het werkstuk van Adam van Vianen inmiddels als voorbeeld heeft gediend voor een schilderij. Op dit schilderij nu heeft de Latijnse versie betrekking.

In de door Ter Molen samengestelde oeuvre-catalogus van Adam van Vianen treffen we geen voorwerp aan met een voorstelling van Adam en Eva.¹⁴ We mogen dus wel spreken van een onbekend werk van Adam van Vianen. De informatie van Buchelius kan immers zonder voorbehoud als betrouwbaar worden beschouwd. Hij was niet alleen een tijdgenoot van Adam van Vianen, maar kende de meester ook persoonlijk.

Helaas ontbreekt echter van de drinkschaal ieder spoor. Maar, zo kunnen we ons nu afvragen, geldt dit ook voor het door Buchelius genoemde schilderij? Omdat de naam van de schilder niet wordt vermeld en het thema van de voorstelling talloze keren door schilders is afgebeeld, lijkt het zoeken naar dit schilderij misschien een hopeloze onderneming. Toch wil ik een poging wagen.

In een geheel ander verband bespreekt J. R. ter Molen een prent met een voorstelling van „Adam en Eva in het Paradijs”.¹⁵ Het is een gravure van Jan Saenredam (ca. 1565-1607) naar een schilderij van Cornelis Cornelisz. van Haarlem (1562-1638): *Corn(elius) Corn(eli) Harlem(ensis) inve(nit)./(Ioannes) Saenred(amus) sculps(it)*. Als onderschrift heeft de prent een vierregelig Latijns gedicht over de zondeval. De gravure dateert van ca. 1605. Zie de afbeelding, die eveneens is afgedrukt in de catalogus bij de tentoonstelling.¹⁶

Het is merkwaardig dat een aantal exemplaren van deze gravure is voorzien van een opdracht aan Adam van Vianen: *J. Razet divulg(avit) et Adamo a Vianen sing(ulari) art(ifici) amic(itiae) ergo d(edit) d(edicavit), „J. Razet heeft (de prent) verspreid en opgedragen aan Adam van Vianen, voortreffelijk kunstenaar, uit vriendschap”.¹⁷*

De kunstverzamelaar Jacob Razet uit Amsterdam was de bezitter van een belangrijke collectie, die in 1591 o.a. ook door Buchelius is bezocht.¹⁸

Razet heeft vaker schilderijen uit zijn bezit in prentvorm laten verspreiden (bijvoorbeeld werk van Abraham Bloemaert, 1564-1651). Zo is het schilderij van

Adam en Eva in het Paradijs, gravure van Jan Saenredam naar Cornelis Cornelisz. van Haarlem, ca. 1605. Foto: Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Cornelis Cornelisz. met de voorstelling van Adam en Eva, waarnaar de afgebeelde gravure is vervaardigd, ongetwijfeld in het bezit van Razet geweest. Dit schilderij zal waarschijnlijk na 1604 in de collectie van Razet zijn gekomen. In *Het Schilder-Boeck* van Carel van Mander, verschenen te Haarlem in 1604, wordt het namelijk nog niet vermeld. Van Mander, die het eerste gedeelte van zijn boek aan Razet heeft opgedragen, verwijst regelmatig naar diens collectie. Wanneer het schilderij van Cornelis Cornelisz, met wie Van Mander bevriend was, reeds voor 1604 in het bezit van Razet was geweest, zou Van Mander dit werk ongetwijfeld in het aan genoemde schilder gewijde hoofdstuk vermeld hebben. Wél noemt hij twee andere „Adam en Eva”-voorstellingen van deze schilder, resp. in het bezit van Melchior Wijntgis te Middelburg en het Prinsenhof te Haarlem.¹⁹ Het Haarlemse stuk bevindt zich thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.²⁰ Dit uit 1592 daterende werk van Cornelis Cornelisz. vertoont verwantschap met onze gravure. Op de achtergrond zien we het gelukzalige leven van Adam en Eva in het Paradijs, waar de dieren vredig naast elkaar leven; op de voorgrond de eerste ouders, juist voor het moment van de zondeval. Het meest opvallende

onderscheid tussen beide voorstellingen is het verschil in compositie van het paar op de voorgrond. Dit kan natuurlijk een variatie zijn die voor rekening van de schilder komt. In dit geval zou ik echter de volgende hypothesen willen lanceren.

Razet heeft ca. 1605 bij Cornelis Cornelisz. van Haarlem een „Adam en Eva“ besteld in de trant van diens werk in het Prinsenhof te Haarlem, dat door Van Mander in zijn *Schilder-Boeck* was geprezen („seer heerlijk gedaan“). Hij heeft de schilder daarbij de opdracht gegeven het paar op de voorgrond te schilderen naar het voorbeeld op een zilveren drinkschaal van Adam van Vianen, die zich in zijn bezit bevond. Van dit schilderij heeft Razet door Jan Saenredam een gravure laten maken. Het is wel begrijpelijk dat Cornelis Cornelisz. op de prent als *inventor* van de voorstelling als geheel wordt aangeduid. Een belangrijke bijdrage werd echter door Adam van Vianen geleverd.²¹⁾ Misschien heeft Razet hem hiervoor willen danken door de prent aan hem op te dragen.

Het is mogelijk dat Buchelius de tazza van Adam van Vianen reeds in 1591 (zie boven; noot 18) in de collectie van Razet heeft gezien.²²⁾ De jeugdverzen uit het Utrechtse handschrift dateren in hoofdzaak uit de jaren 1583-1591; latere toevoegingen zijn echter zeker nog tot in het jaar 1616 bijgeschreven. De plaats in de bundel van de Latijnse versie van het epigram wijst eerder op ca. 1605 dan op 1591. Een definitieve datering van de twee versies van het epigram valt echter niet met zekerheid vast te stellen.

Natuurlijk is het ook mogelijk dat Buchelius de schaal in Utrecht in het atelier van Adam van Vianen heeft gezien, en dat bijvoorbeeld een Utrechtse schilder het fraaie werkstuk als voorbeeld voor een schilderij heeft gebruikt.

Op grond van Razets curieuze opdracht van de gravure aan Adam van Vianen is het echter verleidelijk om zowel de tazza als het schilderij in verband te brengen met de collectie van Razet, met wie ook Buchelius contacten blijkt te onderhouden.

Met zekerheid valt in ieder geval wél te constateren, dat we door de gedichten van de onwaardeerlijke Buchelius een tot nu toe onbekend werk van Adam van Vianen op het spoor zijn gekomen.

Bijlhouwerstraat 2-bis Alfred M. M. Dekker
Utrecht

- 1) Teréz Gerszi, *Paulus van Vianen. Tekeningen van een zilversmid* (Amsterdam 1983). Oorspronkelijke editie: Boedapest 1982.
- 2) J. R. ter Molen, *Van Vianen. Een Utrechtse familie van zilversmeden met een internationale faam* (Rotterdam 1984) 2 dln. Diss. RU Leiden (27 juni 1984).
- 3) De tentoonstelling werd voorbereid door M. I. E. van Zijl, L. van Oosten en L. Smit. De fraaie catalogus met een 150-tal afbeeldingen vormt een waardevol complement bij de dissertatie van Ter Molen (zie noot 2).
- 4) J. R. ter Molen, *op. cit.*, II, p. 88, nr. 431; *Catalogus Zeldzaam Zilver uit de Gouden Eeuw* (1984), nr. 130.
- 5) J. R. ter Molen, *op. cit.*, II, p. 92, nr. 461; *Cat. Zeldzaam*

Zilver, nr. 135. Over de vraag of Verhoek de drinkbeker misschien ten onrechte als een werk van Adam van Vianen heeft beschouwd, zie: J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 32.

- 6) J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 31; *Cat. Zeldzaam Zilver*, nr. 131.
- 7) J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 39.
- 8) J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 32; *Cat. Zeldzaam Zilver*, nr. 132.
- 9) *De Werken van Vondel*. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien deelen, onder leiding van J. F. M. Sterck e.a. Deel VIII (Amsterdam 1935), pp. 595-597. Vgl. J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, pp. 28, 57, 69^f, II, p. 19, nr. 33; *Cat. Zeldzaam Zilver*, nr. 133 en 134. Zie ook: J. W. C. van Campen, „Vondels relaties met Utrechtse kunstenaars“, in: *Jaarboekje van „Oud-Utrecht“ 1937*, pp. 29-55, spec. 49-55.
- 10) J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 122 (register). Helaas noemt Ter Molen hem hardnekkig onjuist *Arend* van Buchell. Zie over deze kwestie: J. W. C. van Campen, *Notae Quotidianae van Aernout van Buchell* (Utrecht 1940), pp. XIV/XV.
- 11) UB Utrecht, hs. 836 (*Farrago Poematum iuvenilium Arnoldi Buchelii Batavi*).
- 12) Het Latijnse *schypus*, *scyphus* (naar het Griekse *skúphos*) kan in de 17de eeuw de betekenis hebben van: nap, beker, kroes, schale, drink-schale, kop, drink-kop, roemer. Vgl. E. Spanoghe - J. Vercoullie, *Synonyma Latino-Teutonica (Ex Etymologico C. Kiliani deprompta)*. Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVIIIe eeuw, Deel III (Antwerpen 1902), p. 68, s.v. *scyphus*.
- 13) Niet te verwarren met de gelijknamige vriend van Odysseus, bekend uit Homerus. Mentor was een beroemde Griekse zilversmid uit de Oudheid. Vgl. Juvenalis, *Sat.* VIII, 104: *raae sine Mentore mensae* („vrijwel geen tafel zonder vaatwerk van Mentor“).
- 14) Voor de volledigheid wil ik nog wijzen op twee zilveren beeldjes van Adam en Eva van de hand van Paulus van Vianen. Zij bevonden zich in 1611 in de collectie van keizer Rudolf II in Praag. Zie Ter Molen, *op. cit.*, II, p. 15, nr. 17.
- 15) J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 31.
- 16) *Cat. Zeldzaam Zilver*, p. 122, nr. 129.
- 17) Ter Molen heeft de afkortingen in het Latijn vermoedelijk opgelost als *sing(ulari) art(is) amic(o)*, aan de „uitzonderlijke kunstminnaar“ (*op. cit.*, I, p. 31). Deze onjuiste interpretatie is ook overgenomen in de tentoonstellings-catalogus (vgl. noot 16).
- 18) G. Brom en L. A. van Langeraad, *Diarium van Arend van Buchell* (Amsterdam 1907), p. 264; G. J. Hoogewerff en I. Q. van Regteren Altena, *Arnoldus Buchelius „Res pictoriae“* (Den Haag 1928), p. 7.
- 19) Carel van Mander, *Het Schilder-Boeck* (Haarlem 1604), fol. 293r. Een „Adam en Eva“ van Cornelis Cornelisz. uit 1620 bevindt zich in het Frans Halsmuseum in Haarlem.
- 20) Vgl. *Alle schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam* (Amsterdam-Haarlem 1976), p. 175 (A129), afb. op p. 174.
- 21) Zie voor een geval van omgekeerde beïnvloeding, Vianen geïnspireerd door Cornelis Cornelisz.: J. R. ter Molen, *op. cit.*, I, p. 31.
- 22) De tazza zou dan, samen met een zilveren schaal die Vianen in 1591 in opdracht van de Balije van de Duitse Orde maakte (Ter Molen, *op. cit.*, II, p. 80, nr. 405), tot zijn vroegste werken behoren.